

Rafał uczył się, natomiast jego brat czytał gazety.

Danusia kupiła pomidory i ogórki, i rzodkiewkę, i ser, i mleko.

164. Podane niżej wyrazy i wyrażenia zastąp skrótami, stosując właściwą interpunkcję.

numer –; ciąg dalszy nastąpi –; rok –;
 profesor –; i tak dalej –; kilogram –;
 ulica –; na przykład –; kilometr –;
 magister –; między innymi –; północny –;
 zły –; bieżącego roku –; południowy –

165. Podane zdania uzupełnij wyrażeniami wtrąconymi typu: *moim zdaniem, krótko mówiąc*. Uzasadnij użycie odpowiednich znaków interpunkcyjnych.

- o *Ten pokój ... można było posprzątać.*
- o *... nie możesz pozyczyć tej książki.*
- o *Taki bukiet ... jest najpiękniejszy.*
- o *Tamta praca była ... nie do przyjęcia.*

166. Każdą podaną parę zdań pojedynczych przekształć w zdanie złożone podrzędnie z imiesłownym równoważnikiem zdania. Pamiętaj o poprawnej interpunkcji.

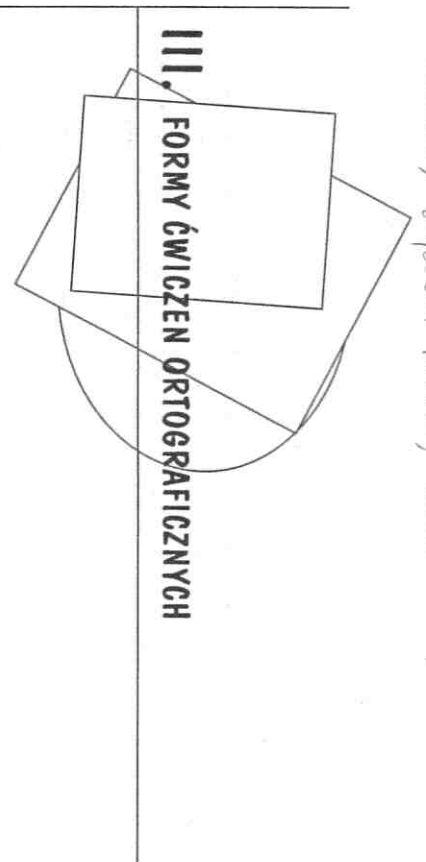
- o *Ewa studiowała polonistykę na tajnych kompletach. Brała udział w życiu konspiracyjnym Warszawy.*
- o *Marcin próbował zagłuszyć telewizor w pokoju rodziców. Nastawił głośno magnetofon.*
- o *Wywołana przez nauczyciela dziewczynka podszła do tablicy. Czerwiemła się jak piwonია.*

167. Zamień zdania w mowie zależnej na mowę niezależną i wstaw we właściwych miejscach odpowiednie znaki interpunkcyjne.

Ktoś wołał o pomoc. Kolega spytał kiedy go odwiedzę. Anna stwierdziła że podobna jej się taka pogoda. Ewa powiedziała że boi się żab.

168. Po przeczytaniu wybranego fragmentu lektury odpowiedz, jakie zasady interpunkcyjne obowiązują w mowie niezależnej.

169. Dyktando interpunkcyjne. W podanym tekście wstaw odpowiednie znaki interpunkcyjne. Można wybrać bogaty w znaki interpunkcyjne fragment opracowywanej lektury lub wykorzystać ćwiczenia zamieszczone w książce Janiny Malendowicz i Kazimierzy Wajdy *Ćwiczenia interpunkcyjne dla uczniów klas 5–8*²⁰.

E. Polański, A. Eydulis, *Ortografia i interpunkcja w murze, Wydaś, Piktov, Łódź 2006.*

Uczniowie, by dojść do ostatecznego celu w nauce ortografii: wyrobienia nawyku poprawnego pisania bez potrzeby każdorazowego uświadamiania sobie odpowiednich reguł ortograficznych, nie tylko muszą zapoznać się z zasadami pisowni i je opanować, ale również wykonać cały szereg różnorodnych ćwiczeń. Z uwagi na rozmaite determinanty sprawności ortograficznej oraz duże zróżnicowanie uczniów pod względem predyspozycji do poprawnego pisania (typ pamięci, uwaga itp.) – różnorodność ćwiczeń ma duże znaczenie. Chodzi o to, by tą różnorodnością metod skutecznie objąć jak najliczniejszą grupę uczniów i w efekcie otrzymać pozytywne rezultaty. Odpowiednio dobrane ćwiczenia korzystnie wpłyną na zainteresowanie problemami ortograficznymi. Ćwiczeniami ortograficznymi o dłuższej tradycji są: przepisywanie, pisanie z pamięci, pisanie ze słuchu; nieco nowszymi: pisanie z komentowaniem, ćwiczenia ortograficzno-grammatyczne, ortograficzno-słownikowe, ortograficzno-stylistyczne, ćwiczenia o charakterze gier dydaktycznych.

1. PRZEPISYWANIE

Przepisywanie jest formą ćwiczenia, które polega na wzrokowym ujęciu wyrazu jako całości i reprodukowaniu go w poprawnej postaci. W trakcie tego ćwiczenia występuje połączenie czynności ruchowej z pamięcią wzrokową. Decydujący wpływ percepcji wzrokowej wiąże się z oddziaływaniem graficznego obrazu wyrazów na zapamiętanie ich pisowni. Uczenie się przez naśladowanie poprawnego wzorca, czyli właściwego obrazu graficznego, dominuje szczególnie u dzieci młodszych, których poziom wiedzy gramatycznej nie pozwala jeszcze na bardziej rozbudowane ujmowanie problemów: motywowanie pisowni wyrazów. Dlatego też na tym etapie kształcenia powinno się dbać o utrwalanie w pamięci poprawnego wzoru graficznego; należy też zapobiegać stykaniu się uczniów ze złym obrazem graficznym wyrazu. Jest to sprawa niezwykle istotna, gdyż raz utracony w pamięci obraz wykaże dużą trwałość. Działania te bowiem „prawo pierwszej reakcji”, według któ-

²⁰ J. Malendowicz, K. Wajda, *Ćwiczenia interpunkcyjne dla uczniów klas 5–8*, Warszawa 1977.

rego „pierwszy zapis ma tendencję do utrwalania się, bez względu na to, czy jest to zapis poprawny czy błędny [...]”²¹. Tym samym w nauce dzieci młodszych celowe wydaje się stosowanie przepisывania jako ćwiczenia ortograficznego, w trakcie którego następuje połączenie czynności ruchowej z pamięcią wzrokową. Takie połączenie sprzyja postrzeganiu pozytywnie wpływa na zapamiętanie obrazu graficznego wyrazu. Najkorzystniejsza byłaby oczywiście taka sytuacja, z jaką uczniowie spotykają się na początku nauki pisania – przy poznawaniu nowego wyrazu (wyrazów). Przy wprowadzaniu każdej nowej litery i każdego nowego wyrazu nauczyciel stosuje wiele różnych zadań, które angażują zarówno wzrok oraz słuch, jak i ruchy ręki. Uczeń widzi literę (obraz wyrazu), wykonuje ruch, przepisuje literę (wyraz) w zeszytcie lub na tablicy, słyszy jej brzmienie i sam wymawia głoski, wyrazy i zdania²².

Niestety, w późniejszej nauce ograniczony z konieczności czas przeznaczony na nauczanie ortografii pozwala organizować percepcję w podobny sposób jedynie podczas przyzwajania szczególnie trudnych ortogramów, a niekiedy nawet i na to brakuje czasu. Ponadto rzadko wykorzystuje się prawo psychologiczne, mówiące o tym, że elementy wyróżniające się pod jakimś względem są zapamiętywane lepiej i trwalej, na przykład łatwiej pamiętamy literę, która wyróżnia się w szeregu sylab kolorem bądź kształtem. Wzmocnienia wrażeń wzrokowych gwarantują trwałość przechowywania obrazu w pamięci. W przepisывaniu – jako formie ćwiczenia ortograficznego – powinny pojawić się dodatkowe zadania, np. polecenia dotyczący podkreślenia lub napisania odmiennym kolorem wskazanych liter czy wyrazów z trudnością ortograficzną, pisanie wyrazów dużymi literami, ilustrowanie ortogramów itp. Kolory powinny być zespolone z ustalonymi kategoriami trudności ortograficznych, by ciągle zmiany kolorów nie przyczyniły się do zachwiania pewności w zapamiętywaniu i zapisie wyrazów. Ze stwierdzonej zależności między sprawnością ortograficzną a myśleniem logicznym oraz wagą wynika wniosek, że przepisывanie powinno się łączyć z wykonywaniem jakiegoś dodatkowego zadania, by w ten sposób zapobiegać osłabianiu uwagi i zmuczeniu. Tym sposobem wytworzymy u uczniów pozytywną motywację oraz będziemy kształtować właściwą postawę, charakteryzującą się czujnością, spostrzegawczością oraz odpowiedzialnością za napisany tekst. Przez specjalne zabiegi, pobudzające uwagę dowolną i zainteresowanie, przepisывanie ma szansę stać się zajęciem ciekawym i pożytecznym. Polecenia dotyczące wyszukiwania w tekście przeznaczonym do przepisania wyrazów odnoszących się do określonej reguły, a także wyjaśnianie pod względem ortograficznym pisowni wyrazów trudnych, zmuszają ucznia do myślenia i praktycznego stosowania poznanych wiadomości.

Tekst przeznaczony do przepisania musi być w pełni zrozumiały oraz ciekawy dla uczniów. Połączenie przepisывania z czytaniem, analizą gramatyczno-ortograficzną i semantyczną zmusi uczniów do pożądanego wysiłku intelektualnego, a koncentrację

²¹ K. Sosniński, *Dykanda ogólna*, Wrocław 1959.

²² Z. Włodarski, *Co i dlaczego pamiętamy*, Warszawa 1971.

uwagi można zwiększyć, gdy uczniowie będą mieli świadomość, że ich praca będzie kontrolowana. W trakcie analizy gramatyczno-ortograficznej można omówić reguły, na które chcemy zwrócić uwagę, czy też polecić uczniom podkreślanie wyrazów, cząstek fleksyjnych lub słowotwórczych, ilustrujących daną regułę²³. Czynności myślenia i uwagi odgrywają dużą rolę w przepisывaniu twórczym, ponieważ uwzględniają one uzupełnianie przepisывanego tekstu opuszczonymi literami czy wyrazami, zamianie formy gramatycznej wyrazów, np. liczby mnogiej na pojedynczą, zamianie czasu teraźniejszego na przeszły. Za pomocą tego rodzaju ćwiczeń nie tylko będziemy utrwalali poprawną pisownię, ale również bogacie słownictwo, doskonalić posługiwanie się wyrazami w różnych formach wypowiedzi (charakterystyka postaci, opowiadanie, opis itp.). Zmusimy przez to uczniów do myślenia oraz praktycznego stosowania zdobytych wiadomości (np. z gramatyki: fleksji, słowotwórstwa itd.). Tak zorganizowane ćwiczenie, stosowane jako przepisывanie utrwalające (wdrażające) lub sprawdzające, będzie zabiegiem dydaktycznym kształcącym poprawność i sprawność językową uczniów.

2. PISANIE Z PAMIĘCI

Formą pośrednią między przepisывaniem a pisanem ze słuchu jest ćwiczenie w pisanu z pamięci, które cieszy się dużym powodzeniem, zwłaszcza w klasach młodszych. Polega ono na obserwowaniu i zapamiętywaniu graficznego obrazu wyrazu lub zdania, a następnie na pisanu go z pamięci. Ten rodzaj ćwiczenia angażuje pamięć mechaniczną, odgrywającą ogromną rolę w nauczaniu pisowni, zwłaszcza na etapie nauczania propedeutycznego: wyrabia umiejętność przepisывania uważnego i bezbłędnego, skupiania się w czasie pracy; przyzwyczajają do samokontroli (porównywanie z wzorem). Wyobrażenia wzrokowe, słuchowe i ruchowe, które powstają w trakcie pisania z pamięci, korzystnie wpływają na rozwijanie spostrzegawczości, uwagi i świadomości ortograficznej. Przy pisaniu z pamięci wyróżnia się dwa etapy: pierwszy stanowi przygotowanie polegające na odczytaniu przez nauczyciela i uczniów tekstu ćwiczenia oraz omówieniu problemów ortograficznych, występujących w ćwiczeniu, w etapie drugim zaś uczniowie zapisują zapamiętany tekst, następnie sprawdzają poprawność zapisu, a jeśli popełnili błąd, korygują go, patrząc na poprawny obraz wyrazu²⁴.

Pisanie z pamięci nazywane jest również ćwiczeniem ortograficznym poobserwacyjnym²⁵, ze względu na to, że do jego wykonania uczniowie przystępują bezpośrednio po obserwacji tekstu napisanego na tablicy lub fragmencie czytanki czy lektury. Stosując pisanie z pamięci, należy zwracać uwagę na odpowiedni dobór tekstów i stopniowanie trudności. Do tego rodzaju ćwiczenia należy uczniów wdra-

²³ Z. Włodarski, op. cit.

²⁴ J. Malendowicz, *Nauczanie ortografii w klasach I-IV szkoły podstawowej*, Warszawa 1973.

²⁵ T. Pasiebiński, J. Starościcki, *Nauczanie ortografii. Proby, doświadczenia i wskazówki metodyczne*, Warszawa 1951.

zać stopniowo, zaczynając w klasie piątej od pojedynczych wyrazów, poprzez zespoły dwuwyrzowe i krótkie zdania pojedyncze, aż do tekstów dłuższych. Wskazane jest, by – zwłaszcza w klasach młodszych – treść tekstu była ciekawa, ponieważ dzieci łatwiej go zapamiętają. Jeśli uczeń pisze wyrazy lub zdania bezpośrednio po obserwacji tekstu, pisanie z pamięci opiera się na pamięci krótkotrwałej, natomiast gdy jest to tekst wcześniej opracowany – na pamięci długotrwałej.

Pisanie z pamięci oparte na pamięci długotrwałej stosuje się w klasach I. i 2., gdyż zachodzi tu mniejsze niebezpieczeństwo popełnienia błędu. Wprowadzając pod koniec klasy 3. pisanie z pamięci, należy wcześniej uprzedzić uczniów, by przy czytaniu lub uczeniu się tekstu zwracali uwagę na pismo wyrazów, ponieważ znajomość ortografii tych wyrazów będzie przydatna w trakcie późniejszych ćwiczeń.

Interesującą formą przeprowadzania tego typu ćwiczeń mogą być przygotowane wcześniej przez nauczyciela karteczki z napisanymi zdaniami. Teksty te powinny być łatwe; mogą być związane na przykład z treścią przeczytanej czytanki lub dotyczyć zabaw dzieci albo pracy rodziców. Wyrazy z trudnością ortograficzną można wyeksponować innym kolorem lub podkreśleniem. Temu celowi mogą służyć wyćinki z prasy, fragmenty lektur szkolnych, a w młodszych klasach – by przyciągnąć uwagę uczniów – podpisy pod ładnymi, kolorowymi widokówkami. Uczniowie, czytając tekst, zapamiętują wyrazy, kojarząc je z treściami pozajęzykowymi.

Pisanie z pamięci jest formą ćwiczenia, które kształci nie tylko pamięć wzrokową, spostregawczość, świadomość i odpowiedzialność ortograficzną, ale – dzięki powstawaniu wrażeń wzrokowych, słuchowych i motorycznych – sprzyja wyrobieniu nawyku ortograficznego pisania. Warunkiem skuteczności tej formy ćwiczenia jest wyuczenie dzieci dokładnej obserwacji ortogramu, analizy rodzaju trudności w pisowni, sprawdzania zapisu i dokonywania starannej korekty.

3. PISANIE ZE SŁUCHU

Pisanie ze słuchu, czyli dyktando, jest ćwiczeniem, podczas którego uczniowie zapisują tekst dyktowany przez nauczyciela. Uczniowie nie widzą zapisanego tekstu, a jedynie słyszą wypowiediane przez nauczyciela zdania. W procesie pisania ze słuchu usłyszaną słowa uczeń musi rozłożyć na dźwięki i każdemu z nich przyporządkować odpowiedni znak graficzny, a następnie zapisać je.

Tej formie ćwiczeń zarzucano brak wartości kształcących. Zarzuty te wynikały z tego, że dawniej ten typ ćwiczeń był nadużywany i traktowany wyłącznie jako środek kontroli i represji wobec uczniów. I dziś spotykamy się z tendencją do gromadzenia w tekście zbyt trudnych ortogramów, często wychodzących poza zakres słów używanych przez uczniów na danym etapie nauczania. Nadmiar pułapek ortograficznych i ich zagęszczenie prowadzi do zdenerwowania oraz osłabienia koncentracji uczniów, którzy w innej, niestresowej, sytuacji napisaliby te same wyrazy poprawnie. Uwarunkowania psychiczne sprawiają, że wyniki tak zorganizowanego

dyktanda nie odzwierciedlają obiektywnego stanu ortografii uczniów. Jednak poprawnie zorganizowane dyktando może być ćwiczeniem pożytecznym. Jego zadaniem jest utrwalenie pisowni tych wyrazów, które pojawiają się na danym etapie edukacji i powinny wejść do czynnego słownika uczniów. Dyktando może mobilizować ucznia, aktywizować jego uwagę, wiedzę i umiejętności oraz wolę, ponieważ w czasie tego ćwiczenia uczeń zdany jest tylko na swoją wiedzę i sprawność. Ponadto ćwiczenie to rozwija samokontrolę: powstają prawidłowe skojarzenia wzrokowo-kinestetyczne i słuchowo-kinestetyczne, prowadzące do automatyzacji czynności pisania. Sprawność uzyskana w wyniku ćwiczenia w pisaniu ze słuchu może się okazać bardzo pożyteczna w życiu, często bowiem w pracy zawodowej i społecznej prowadzi się notaki na podstawie przekazu głosowego. Ważną funkcją dyktanda jest też funkcja kontrolna. Za ich pośrednictwem polonista narzuca uczniom problemy ortograficzne, które były przedmiotem nauki, oraz wprowadza do ich czynnego zasobu leksykalnego ortogramy pomijane w wypracowaniach. Wyniki dyktanda ilustrują postępy uczniów, mogą stać się podstawą planowania pracy dydaktycznej w zakresie przeczytanych swierdzonych braków (zarówno zespołu, jak i poszczególnych wychowanków), a także refleksji dydaktycznych polonisty. Ze względu na cel ćwiczenia dyktanda dzielą się na: wprowadzające, utrwalające i sprawdzające. **Dyktanda wprowadzające** zaznajamiają uczniów z nowymi zagadnieniami ortograficznymi. W tej formie ćwiczenia nauczyciel powinien tak dobierać tekst, by zawierał wyrazy z jedną tylko trudnością. Natomiast pisownia pozostałych wyrazów nie powinna już budzić żadnych wątpliwości. Polonista przed przystąpieniem do dyktowania tekstu powinien wyjaśnić pisownię nowo wprowadzonych wyrazów i zapoznać uczniów z nową regułą ortograficzną. Podobnie jak inne ćwiczenia ortograficzne, dyktando wprowadzające powinno wypełniać jedynie część lekcji (od kilkunastu do 25 minut), łącznie ze wszystkimi czynnościami sprawdzającymi i poprawą błędów. Przy dyktandzie wprowadzającym uprzedzamy uczniów o znajdujących się w dyktowanym tekście trudnych ortogramach. Dyktand wprowadzających nie należy oceniać stopniem. **Dyktanda utrwalające (wdrażające)** mają na celu utrwalenie przyswojonego materiału ortograficznego w zakresie poznanych reguł pisowni. Wyróżnia się kilka rodzajów dyktanda utrwalających. Jednym z nich jest **dyktando z objaśnieniem**, którego zadaniem jest zapobieganie błędom przez objaśnianie pisowni. Tą drogą kształci się świadomy stosunek uczniów do ortografii. Wśród dyktand z objaśnieniem wyróżnia się **dyktanda wzrokowe i dyktanda słuchowe**. Ten rodzaj ćwiczenia ortograficznego stosuje się już w początkowym okresie nauki. W klasach młodszych przeważają dyktanda wzrokowe. Dyktanda słuchowe można wprowadzać w klasach starszych, ale czynić to należy w sposób bardzo ostrożny, ponieważ ciągle istnieje możliwość popełnienia błędów i utrwalenia go w pamięci dziecka. Stosując dyktanda z objaśnieniem, trzeba się starać, by uwaga uczniów nie była rozproszona, lecz skupiała się na jednym zagadnieniu. Nowy materiał należałoby wprowadzać dopiero po dokładnym opanowaniu poprzednich wiadomości. Pisownię wyrazów trzeba objaśniać tylko

